

доц. др **Владислав Пузовић**
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Катедра за историју
vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs

О неким еклисиолошким темама у руској богословској мисли XX века

Айспиракѝ: У раду* су представљене основне еклисиолошке концепције настале у круговима руских богослова у емиграцији, током XX века, које су се тицале поимања јединства Цркве у условима „дијаспоре“. Кроз анализу ставова водећих руских богослова указано је на оне њихове аспекте, који су одлучујуће утицали на токове живота Православне Цркве у „дијаспори“, у прошлом столећу.

Кључне речи: еклисиологија, дијаспора, устројство Цркве, Александар Шмеман, Сергије Троицки.

Једна од главних тема руске богословске мисли у XX веку била је везана за еклисиолошку проблематику. Овакво усмерење било је условљено сложеном црквеном ситуацијом, насталом као последица большевичке револуције у Русији. Појава вишемилионске руске емиграције и формирање различитих руских црквених структура широм васељене, поставили су бројна питања, чији је карактер био, првенствено, еклисиолошки. Поимање јединства Цркве и питање њеног устројства у дијаспори поделили су руске богослове, који су се нашли у емиграцији. Ова питања су, са посебном оштрином, отворена после формирања Руског егзархата у западној Европи, под јурисдикцијом Цариградске патријаршије (1931).¹

Обраћање митрополита Евлогија цариградском патријарху Фотију II 1931. године, и формирање Руског егзархата цариградске јурисдикције, представља један од преломних момената у историји Православне Цркве, посебно православног расејања, у XX веку. Његов значај превазилази географске, хронолошке и историјске оквире везане за просторе Западне Европе у међуратном периоду, односно унутарруске и руско-цариградске спорове из тог периода. Важност овог

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ После раскола између Архиепископског синода Руске заграничне Цркве и митрополита Евлогија (Георгијевског) (1927) и сукоба између митрополита Евлогија и Московске патријаршије (1930), дошло је до промене црквене ситуације у западној Европи. Митрополит Евлогије, као предстојатељ Руске Цркве у западној Европи, обратио се 1931. године цариградском патријарху Фотију II, тражећи покровитељство Цариградске патријаршије. Као резултат овог обраћања, цариградски патријарх Фотије II примио је у своју јурисдикцију Руску Цркву у западној Европи, формиравши Руски егзархат, на челу са митрополитом Евлогијем.

догађаја огледа се, првенствено, у његовом пресудном утицају на токове православне еклисиолошке мисли у XX веку.

Спор о статусу Руског егзархата цариградске јурисдикције одлучујуће је утицао на формирање и уобличавање два еклисиолошка концепта (две „еклисиологије расејања“), чији су главни носиоци били представници руске емиграције. Поменути два концепта, која су се тичала устројства Цркве у православном расејању, била су супротстављена у вези са разумевањем фундаменталних еклисиолошких категорија, почев од различитог поимања јединства Цркве. Носиоци једног еклисиолошког концепта били су руски богослови окупљени око института Светог Сергија у Паризу, од којих су неки, после Другог светског рата прешли у САД и били носиоци рада Академије Светог Владимира у Њу Јорку. Посебан печат развоју руског „париско-њујоршког концепта еклисиологије расејања“ дали су својим радовима Антон Владимирович Карташов,² Александар Шмеман³ и Џон Мајендорф.⁴ Са друге стране, носиоци другог еклисиолошког концепта били су, углавном, концентрисани око Архиепископског синода Руске заграничне Цркве. Поменути еклисиолошки концепт, у својим радовима, посебно су разрадили Михаил Пољски,⁵ Георгије

² Антон Владимирович Карташов (1875–1960), професор Историје Цркве на Институту Светог Сергија у Паризу. У дореволюционарном периоду, у Русији, обављао низ значајних црквених и државних дужности. Био је професор Историје Руске Цркве на Санкт-Петербуршкој духовној академији (1900–1905), последњи обер-прокурор Светог Синода Руске Цркве (1917), министар вероисповедања у Привременој влади Керенског (1917), члан Сверуског помесног сабора (1917–1918) и члан Вишег црквеног савета обновљене Московске патријаршије (1917). После тромесечног боравка у большевичком затвору у Петрограду, 1919. године емигрира у Француску, где остаје до краја живота. Поред професорске дужности на Светосергијевском институту (1925–1960), предаје Историју Русије на руском одељењу Париског универзитета (1922–1939). Активан у животу руске западноевропске епископије (јурисдикција митрополита Евлогија), као и у међуправославним академским теолошким контактима (учесник Првог свеправославног сабрања теолога у Атини 1938. године). – Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции: биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре (1921–1972)*, Boston 1973, 65; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в западной и центральной Европе 1920–1995 – биографический справочник*, Москва-Париж 2007, 248–249; *Преподобный Сергей в Париже – история парижского Свято-сергиевского православного богословского института*, С. Петербург 2010, 323–338.

³ Александар Дмитријевич Шмеман (1921–1983), протојереј, истакнути богослов и историчар Цркве. Завршио Историјско-филолошки факултет Париског универзитета и Светосергијевски богословски институт у Паризу, на којем је у периоду од 1945. до 1951. године предавао Историју Цркве. Своју каријеру, од 1951. године, везује за САД и Световладимирски богословски институт у Њу Јорку, где поред Историје Цркве предаје и Литургику. Од 1962. до смрти 1983. године декан поменутог института. Припадао најпре јурисдикцији Руског западноевропског егзархата („Евлогијева јурисдикција“), а потом јурисдикцији Руске северноамеричке митрополије из које је, касније, у великој мери и његовом заслугом, формирана аутокефална Америчка православна Црква (ОСА) 1970. године. – Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции*, 147–148; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 551–552; *Преподобный Сергей в Париже*, 561–576.

⁴ Џон Мајендорф (1926–1992) протојереј, патролог и историчар Цркве. Професор Историје Цркве на Светосергијевском институту у Паризу, а од 1959. године професор Историје Цркве и Патрологије на Световладимирском институту у Њу Јорку. Од 1984. до смрти 1992. године декан поменутог института. – *Преподобный Сергей в Париже*, 425–448.

⁵ Михаил Афанасијевич Пољски (1891–1960), протојереј Руске заграничне Цркве. После вишегодишње робије у совјетским казаматима, бежи из СССР-а 1930. године и прихвата јурисдикцију Архиепископског синода Руске заграничне Цркве. Учесник Другог Свезаграничног руског црквеног сабора, одржаног у Сремским Карловцима 1938. године. После Другог светског рата, одлази у САД, где обавља различите дужности у оквиру Руске заграничне Цркве. – Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции*, 154–155; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 372–373.

Грабе⁶ и Натанаил (Љвов).⁷ Нарочито место у формирању поменутог еклисиолошког става имао је руски канониста Сергије Викторович Троицки.⁸ Троицки се може сматрати утемељивачем поменуте еклисиолошке концепције, имајући на уму да су се на његове аргументе, током XX века, позивали представници, како Руске заграничне Цркве, тако и Московске патријаршије.

Спор између представника две поменуте «еклисиологије расејања» тицао се канонског статуса православних црквених структура на просторима који нису били традиционално православни (простори православног расејања или тзв. «дијаспоре»). Најнепомирљивији ставови били су везани за улогу Цариградске патријаршије у православном расејању. Обраћање митрополита Евлогија цариградском патријарху отворило је расправу о карактеру апелационог права Цариградске патријаршије, установљеног 9. и 17. канонем Халкидонског сабора. Изнета су различита гледишта у погледу јурисдикционих права поменуте патријаршије над православним црквеним структурама у расејању (различита тумачења 28. канона Халкидонског сабора). Међутим, у позадини ових, на први поглед, јурисдикционих расправа криле су се суштинске еклисиолошке разлике које су се тичале схватања јединства Цркве и начина организационе пројаве тог јединства на просторима православног расејања.

Пратећи развој концепта „еклисиологије расејања“ у руским париским црквеним круговима, може се констатовати да су се идеје о апелацији Цариградској патријаршији почеле појављивати и пре обраћања митрополита Евлогија патријарху Фотију II. Током 20-их година XX века ове идеје представљале су за руску западноевропску црквену структуру, на челу са митрополитом Евлогијем, својеверстан „сигурносни вентил“ у случају прекида односа са оба руска црквена центра (Москва и Карловци). Управо у таквом контексту појавила се прва апологија апелационог права Цариградске патријаршије, у документу париске епархијске упра-

⁶ Григорије (Георгије Павлович Грабе) (1902–1995), епископ Руске заграничне Цркве. После «октобарске револуције» избегао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, где прихвата јурисдикцију Архиепископског синода Руске заграничне Цркве. Завршио београдски Богословски факултет 1926. године. Вишедеценијски секретар Архиепископског синода Руске заграничне Цркве (1931–1975). Од 1979. године епископ, најпре менхетнски, а потом вашингтонски. - Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции*, 41; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 164–165.

⁷ Натанаил (Василије Владимирович Љвов) (1906–1986), епископ, а пред крај живота, архиепископ Руске заграничне Цркве. После комунистичког преврата у Русији, избегао у Харбин, на Далеком Истоку. У Харбину је замонашен и у оквиру Руске заграничне Цркве вршио различите дужности. Епископска служба у Руској заграничној Цркви: епископ бриселски (1946–1950); епископ хашки (1950–1952); управитељ руских цркава у Северној Африци (1952–1954); у пензији (1954–1963); настојатељ Покровске Цркве у Берлину (1963–1967); настојатељ манастира Преподобног Јова у Минхену (1966–1971); епископ бечки (1974–1986). - Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции*, 94–95; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 337–338.

⁸ Сергије Викторович Троицки (1878–1972), професор канонског права. После комунистичког преврата у Русији, избегао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца / Југославију. У периоду између два светска рата био професор канонског права на Правном факултету у Суботици, консултант за канонско-правна питања Светог синода Српске Цркве, а у периоду (1937–1941), хонорарни професор Православног богословског факултета у Београду. После Другог светског рата сарађивао са Српском и Московском патријаршијом. Написао низ радова из области канонског права. - Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции*, 134–135; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 493–494; *Преподобный Сергей в Париже*, 524–529.

ве *Каноническое положение Православной Русской Церкви за границей*, објављеном 1927. године. Као једна од опција за разрешење руског заграничног црквеног раскола (на релацији Париз – Карловци), предложено је обраћање Цариградској патријаршији, и то у две варијанте: 1) молба да цариградски патријарх сазове сабор свеправославног карактера, на коме би био разрешен руски загранични црквени раскол; 2) у случају немогућности сазивања свеправославног сабора, директно обраћање „суду Константинопољског Васељенског Патријарха“. У корист оваквих решења аутори поменутог документа наводе следеће аргументе: 1) обраћање Цариградској патријаршији је у складу са 9. и 17. каноном Халкидонског сабора; 2) Цариградска Црква је Мајка-Црква Руској Цркви; 3) обраћање суду Цариградске патријаршије директно је у вези са „општим првенствујућим значајем Васељенског Престола“; 4) „Обраћање суду Васељенске Цркве, у лицу њених представника, јесте истинити и верни православни пут.“ На претпостављене критике, од стране „карловчана“, о издаји Руске Мајке Цркве, аутори документа одговарају да се ради о „националистичким разлозима“, који подразумевају првенство „националног принципа над васељенским јединством Православља“, што представља етнофилетизам, односно „стремљење да се васељенска идеја наше вере низведе од њене апсолутне универзалности до уских оквира одређене народности“.⁹

После формирања Руског егзархата цариградске јурисдикције, руски богослови окупљени око Института Светог Сергија у Паризу, трудили су се да додатно аргументују посебан ауторитет Цариградске патријаршије у православном свету, базиран, између осталог, на апелационом праву, схваћеном у контексту његове примене на свеправославном нивоу, као искључивој привилегији поменуте патријаршије. У том смислу, посебно детаљну аргументацију износи Антон Владимирович Карташов, у раду *Практика апелляционного права Константинопольских Патриархов*, објављеном 1936. године.¹⁰

Карташов у поменутом раду даје историјски преглед практиковања апелационог права Цариградске патријаршије на просторима других цркава, које нису биле под директном јурисдикцијом поменуте патријаршије, желећи да, на тај начин, истакне њен посебан васељенски ауторитет. Подсећање на значај и карактер васељенског ауторитета Цариградске патријаршије, по аутору, неопходно је из два разлога. Са једне стране, међунационални антагонизми православних народа довели су, посебно међу словенским црквама, до тенденције „свођења црквеног првенства Константинопоља до минимума“, а са друге, измењене околности живота помесних православних цркава, после I светског рата, учиниле су неопходним тешњу међуправославну координацију, у оквиру које је немогуће заобићи „наслеђену, из наше источне историје, праксу одређеног првенства Константинопољског центра“.¹¹

Привилегије цариградског патријарха проистекле су из чињенице да је он био поглавар Цркве престонице Ромејске империје, што га је, временом, учинило

⁹ *Каноническое положение Православной Русской Церкви за границей*, Париз 1927, 87-89.

¹⁰ А. В. Карташов, *Практика апелляционного права Константинопольских Патриархов*, Варшава 1936.

¹¹ *Исѣо*, 1.

свеимперијским (васељенским) примасом. Ова, својеврсна, централизација Источне Цркве, по Карташову, представљала је практичан одговор на потребу за одговарајућим устројством „сложеног спољашњег организма Цркве“. Један од знакова васељенског ауторитета цариградског патријарха јесте његово апелационо право на свеправославном нивоу, које је, по аутору, канонски неспорно и аналогно истоветном праву римског папе на Западу.¹²

На основу одређених историјских примера, а посебно на основу апелација Цариграду, од стране појединих црквених области, током 20-их година XX века, Карташов изводи закључак да је неопходно „признати првенствујућу улогу Константинопољског Патријархата у нашем Источном Православљу, не само као археолошки факт прошлости, већ и као живо дејствујуће начело.“ Само на тај начин могуће је превазићи „ненормалну разједињеност националних Цркава“.¹³

На аргументацији, коју је изнео Карташов, заснивали су се каснији ставови руских богослова окупљених око Руског западноевропског егзархата, о посебним правима Цариградске патријаршије у православном свету, којима је индиректно оправдаван потез митрополита Евлогија из 1931. године и статус руске западноевропске црквене структуре који је из тога проистекао. Ови ставови су нарочито интензивно изношени у првим годинама после Другог светског рата, на страницама руских париских часописа *Церковный вестник западноевропейской епархии* и *Вестник русского студенческого христианского движения*.¹⁴ Џон Мајендорф, у чланку *Константинопољ и Москва*, из 1949. године, истиче: „Првенство Константинопољског престола... пројављује се у врховном суду и јурисдикцији над православним расејањем.“¹⁵ Сергије Сергејевич Верховски,¹⁶ у чланку *Едина Церковь или раскол*, писаном исте године кад и Мајендорфов чланак, критикује дељење Православне Цркве у Западној Европи на различите националне јурисдикције и истиче да је „само наша митрополија, изашавши из потчињености Московској патријаршији, због канонске и моралне немогућности да буде у поменутој јурисдик-

¹² *Исџо*, 2.

¹³ *Исџо*, 19.

¹⁴ Интензивирање изношења аргументације у корист посебних права Цариградске патријаршије, у годинама после Другог светског рата, било је изазвано драматичним јурисдикционим обртурама у Руском западноевропском егзархату, током 1945. и 1946. године. После покушаја митрополита Евлогија да своју епархију присаједини Московској патријаршији, његов наследник архиепископ Владимир (Тихонички) одлучно је одбио московску јурисдикцију, оставши под влашћу Цариградске патријаршије. Детаљније: Д. А. Агеев, *Эгзархат православных русских приходов в западной Европе. Хроника взаимоотношений с Русской Православной Церковью*, *Церковно-исторический вестник* 12–13 (2005–2006) 33–45.

¹⁵ И. Мајендорф, *Константинопољ и Москва*, *Церковный вестник западноевропейской епархии* 16 (1949) 8.

¹⁶ Сергије Сергејевич Верховски (1907–1986), професор париског Светосергијевског и њујоршког Световладимирског богословског института. Завршио Братиславски универзитет, а потом Филолошки факултет Париског универзитета и париски Светосергијевски богословски институт. На Светосергијевском институту предавао историју философије, догматику и морално богословље, а на Световладимирском институту предавао морално и упоредно богословље. – Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции*, 29; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 125; *Преподобный Сергий в Париже*, 212–216.

цији, кренула царским путем¹⁷. Затим констатује: „Ми смо тражили покровитељство Васељенског Престола, не одричући се од наше рускости... већ желећи да будемо верни смислу канона и Предању Цркве.“¹⁸ На сабрању клира и мирјана руског западноевропског егзархата 1949. године, Верховски потенцира да је руска западноевропска митрополија ушавши у јурисдикцију Цариградске патријаршије обезбедила канонску везу са Православном Црквом. Он истиче да у акту Цариградске патријаршије из 1931. године (оснивање Руског егзархата) не треба гледати пројаву власти поменуте патријаршије над свим територијама ван граница помесних Цркава, већ „закониту бригу првенствујућег Васељенског Патријарха за сва дела, која не могу бити решена и уређена од стране осталих Цркава“.¹⁹

Сличне ставове, нешто касније, износе епископ Касијан (Безобразов),²⁰ Николај Куломзин²¹ и И. Александров, на страницама часописа *Вестник русского студенческого христианского движения*. Епископ Касијан истиче да се митрополит Евлогије 1931. године обратио „општепризнатој највишој апелационој инстанци Православне Цркве“, док је, са друге стране, патријарх цариградски Фотије II „поступао у канонским оквирима, који су произишавали из IV Васељенског сабора“. Јурисдикција цариградског патријарха над православним расејањем у Западној Европи, по аутору, много је оправданија од јурисдикције московског патријарха, зато што је заснована на територијалном, а не националном начелу црквеног устројства.²² Николај Куломзин подвлачи да само цариградски патријарх, у складу са канонима, има јурисдикциона права над православним расејањем, док су све остале помесне Цркве ограничене својим јасно одређеним канонским територијама.²³ Александров проблем црквеног устројства на просторима Западне Европе сагледава у контексту потребе постојања јединствене структуре Православне Цркве. У тој светлости, обраћање митрополита Евлогија цариградском патријарху оцењује као израз одговорности за јединство Цркве. Иако је „Васељенски Патријарх могао да

¹⁷ С. С. Верховский, *Единая Церковь или раскол*, Церковный вестник западноевропейской епархии 20 (1949) 8.

¹⁸ *Исѣо*, 13.

¹⁹ Церковный вестник западноевропейской епархии 21 (1949) 16.

²⁰ Касијан (Сергеј Сергејевич Безобразов) (1892-1965), епископ катански у Руском западноевропском егзархату цариградске јурисдикције. У Русији био професор Историје Цркве на Историјско-филолошком факултету Петроградског универзитета. После емигрирања из Совјетске Русије каријеру везује за париски Светосергијевски богословски институт, где је предавао Свето Писмо Новог Завета. Од 1946. до 1965. године био је ректор поменутог института. Хиротонисан у чин епископа 1947. године. – Н. Зернов, *Русские иисайели эмиграции*, 65-66; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 250-252; *Преподобный Сергей в Париже*, 80-93.

²¹ Николај Анатољевич Куломзин (1912-1995), протојереј Руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције. Завршио Физички и Математички факултет Париског универзитета и париски Светосергијевски богословски институт. На Светосергијевском институту предавао јеврејски језик и Свето Писмо Новог Завета. Члан Епархијског савета Руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције. – Н. Зернов, *Русские иисайели эмиграции*, 76-77; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции*, 283-284; *Преподобный Сергей в Париже*, 376-382.

²² Еп. Касијан (Безобразов), *Что дал русской православной эмиграции Экзархат Вселенского Престола*, Вестник русского студенческого христианского движения 56 (1960) 9-10.

²³ Н. Куломзин, *Церковное положение Экзархата Патриарха Вселенского в западной Европе*, Вестник русского студенческого христианского движения 56 (1960) 16.

потчини парохије руског расејања својој уобичајеној црквеној управи“, он то није учинио већ је „пројављујући бригу о црквеном народу, који се нашао у нарочито тешким условима духовног живота“ формирао посебан руски егзархат, са аутономним правима као изразом посебне привилегије. Постојање два егзархата Цариградске патријаршије на просторима Западне Европе (руског и грчког) за Александра не представља кршење канонског поретка јединоначалија црквене управе. Јединоначалије је обезбеђено влашћу цариградског патријарха над оба егзархата. Са друге стране, формирање двају егзархата, који сами по себи представљају „нарочите црквене организације“ које се формирају „због посебних ситуација у неким Црквама“, оправдано је управо због посебне ситуације у којој се нашао Православна Црква у Западној Европи. „Посебни случајеви захтевају посебне мере, које искључују самовољу и анархију“, закључује Александров.²⁴

Посебан печат поменутом концепту „еклисиологије расејања“ дао је Александар Шмеман. Може се констатовати да је Шмеман систематизовао поменуто еклисиолошку концепцију, учинивши је целовитом и јасно профилисаном. У низу радова, написаних током прве деценије после Другог светског рата и насталих у оквиру полемике са представницима других „руских јурисдикција“ (Руска загранична Црква и Московска патријаршија),²⁵ Шмеман је, бранећи позицију Руског егзархата цариградске јурисдикције, уобличио дотадашњу аргументацију „парижана“, тежећи да је уздигне са позиција „јурисдикционих расправа“ (за или против јурисдикције Цариградске патријаршије и слично) на ниво суштинских питања православне еклисиологије.

Спор о статусу руске западноевропске црквене структуре за Шмемана није само локалног карактера (везан за просторе Западне Европе), већ васељенског, будући да има „огромно значење за судбину Православља и његовог сведочења свету“.²⁶ Поменути спор сагледава у дубљем контексту (у односу на „бескорисну јурисдикциону полемику“), видевши у њему спор о самој природи Цркве, односно о ономе шта Црква јесте.²⁷

Шмеман констатује да је суштина Цркве најбоље изражена у једној речи – јединство. Црква је јединство људи са Богом и људи међусобно, односно сабрање свих у јединство - Једно Тело Христово.²⁸ Међутим, проблем настаје у вези са кон-

²⁴ И. Александров, *О значених Русског Егзархата Вселенског Патријарха в западној Европе*, Вестник русског студенческог хришћанског движења 56 (1960) 17-18.

²⁵ А. Шмеман, *Церковь, эмиграция, национальность*, Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата 10 (1948) (коришћено издање: А. Шмеман, *Собрание статей*, Москва 2009, 309-313); *Церковь и церковное устройство – по поводу книги прот. Польского „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, Церковный вестник Западно-Европейского Православного Русского Экзархата 15; 17; 19 (1949) (коришћено издање: А. Шмеман, *Собрание статей*, 314-336); *Спор о Церкви*, Церковный вестник (ЗЕПРЭ) 2 (23) (1950) (коришћено издање А. Шмеман, *Собрание статей*, 337-345); *О „неопатризме“*, Церковный вестник (ЗЕПРЭ) 5 (26) (1950) (коришћено издање: А. Шмеман, *Собрание статей*, 346-353); *Вселенский Патриарх и Православная Церковь*, Церковный вестник (ЗЕПРЭ) 1 (28) (1951) (коришћено издање: А. Шмеман, *Собрание статей*, 364-373); *Эпизод*, Церковный вестник (ЗЕПРЭ) 5 (38) (1952) (коришћено издање: А. Шмеман, *Собрание статей*, 374-378).

²⁶ А. Шмеман, *Церковь, эмиграция, национальность*, Собрание статей, 309.

²⁷ Исти, *Спор о Церкви*, Собрание статей, 337.

²⁸ Исти, *Церковь и церковное устройство*, Собрание статей, 317.

кретном пројавом поменутог јединства. По Шмеману, јединство у вери јесте неопходан, али не и довољан израз јединства Цркве. Јединство у вери мора бити потврђено и на плану црквеног устројства – јединством црквене структуре. У овој тачки Шмеман види кључ спора са представницима осталих руских јурисдикција („карловчани“ и Московска патријаршија). Док су представници поменутих јурисдикција јединство Цркве на организационом плану сагледавали у националном контексту (стално инсистирање на јединству Руске Цркве), дотле Шмеман инсистира на помесном јединству Цркве. Помесно јединство Цркве, објашњава Шмеман, значи да у једном месту, односно на једној територији може постојати само једна Црква (црквена организација), исказана у јединству свештеночалија. Другим речима: „Један епископ, који возглављује једну Цркву у једном месту.“²⁹ У помесном начелу црквеног устројства Шмеман види „објективан догматско-канонски услов оваплоћења Цркве у свој њеној католичанској пуноћи“.³⁰ Помесни карактер црквеног јединства искључује поделе националног, политичког, социјалног, полног или било каквог другог основа. Сви православни хришћани једног места (конкретног географског простора), без обзира на етничко порекло, социјални статус и политичка убеђења, дужни су да буду чланови једне и једине црквене структуре на поменутом подручју – помесне Цркве одређеног места. Шмеман закључује да је помесни концепт црквеног устројства, будући да изражава оно што Црква јесте, онтолошког карактера (припада онтологији Цркве, а не њеном историјском битисању),³¹ те је као такав неопходан израз јединства Цркве увек и свуда, у редовним и нередовним историјским околностима, на традиционално православним просторима и на просторима православног расејања.³²

Тек на основу поменутих еклисиолошких претпоставки Шмеман разматра конкретна канонска решења везана за јурисдикцију над црквеним структурама у православном расејању. У том контексту он се враћа на питање статуса Руског егзархата у Западној Европи, анализирајући његов настанак у контексту обраћања митрополита Евлогија цариградском патријарху Фотију II 1931. године. У поменутом обраћању Шмеман види „црквено-објективно значење“, које превазилази конкретне историјске разлоге, и којим је „разбијен зачарани круг различитих субјективних и случајних прилаза црквеном устројству“. На основу поменутог обраћања цариградском патријарху пронађен је „чврст канонски темељ“ за устројство Цркве у Западној Европи.³³ Уместо дотадашњег црквеног устројства на поменутом простору, које је било привременог карактера и у којем је била изражена импровизација карактеристична за прве емигрантске године, обраћањем митрополита Евлогија Цариградској патријаршији ступило се на тло постојаног црквеног организовања заснованог на канонским претпоставкама.³⁴

²⁹ *Исшо*, 319.

³⁰ А. Шмеман, *Спор о Цркви*, Собрание статей, 341.

³¹ *Исти*, *О „неопатизме“*, Собрание статей, 348.

³² *Исти*, *Спор о Цркви*, Собрание статей, 344-345.

³³ *Исти*, *Церковь и церковное устройство*, Собрание статей, 335.

³⁴ *Исти*, *Церковь, эмиграция, национальность*, Собрание статей, 309.

Шмеман нарочито инсистира на томе да је питање устројства Цркве на просторима православног расејања ствар која се тиче целе Православне Цркве, а не појединачних помесних националних Цркава. Са друге стране, инсистирање на засебном црквеном организовању различитих националних емиграција јесте тачка у којој се у потпуности поклапају ставови представника Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије. По том концепту, наставља Шмеман, националне емиграције представљају „религиозну пројекцију одређеног народа, или, боље речено, одређене државе“ на просторима ван граница националних држава и Цркава.³⁵ Да би се изашло из такве поделе по етничком кључу, која не одговара самом бићу Цркве, Шмеман сматра неопходним заједничко деловање свих помесних Цркава на регулисању питања устројства Цркве на просторима православног расејања. У том процесу посебну улогу има цариградски патријарх, као „први епископ у Васељенској Цркви“.³⁶ Управо у том контексту, Шмеман одбија оптужбе „карловчана“ и Москве о „издаји Мајке Цркве“ од стране „евлогијеваца“, истичући да „ми нисмо прешли Грцима, већ непрекинуто првом по старешинству Патријарху јединствене Православне Цркве“. Руски западноевропски егзархат је управо на тај начин, посредништвом цариградског патријарха, обезбедио „укљученост у васељенски црквени организам“.³⁷

Основ за јурисдикцију Цариградске патријаршије над православним расејањем Шмеман не тражи у „спорним канонима“ (9, 17. и 28. канон Халкидонског сабора), који могу бити тумачени на различите начине, већ у „јерархији части“ Православне Цркве. Цариградска патријаршија, као Прва у Православној Цркви, јесте центар њеног васељенског јединства. Шмеман инсистира на разумевању црквеног јединства, не само у категоријама националних Цркава (нпр. јединство Руске, Српске, Грчке Цркве), већ и у категоријама јединства Цркве на васељенском плану, схваћеног као „јединство Цркве, а не само јединство Цркава“.³⁸ Православна Црква није федерални савез аутокефалних Цркава, већ Једна, Света, Саборна и Апостолска Црква, која у складу са 34. апостолским правилом потребује, као и у случају појединачних помесних аутокефалних Цркава, првог епископа, који ће изражавати јединство Цркве на васељенском плану.³⁹ Тај први епископ јесте цариградски патријарх, који, без обзира на бројне историјске грехе (Шмеман не пориче панјелинистичке амбиције појединих цариградских патријараха кроз историју), јесте првенствујући епископ у Православној Цркви (Шмеман користи израз „Васељенски Првојерарх“)⁴⁰

Јурисдикција Цариградске патријаршије над православним расејањем, у поменутој Шмемановој концепцији, замишљена је као прелазно (транзиционо) решење, на путу ка остварењу канонског идеала – формирању самосталних по-

³⁵ Исти, *Церковь и церковное устройство*, Собрание статей, 330.

³⁶ Исти, *О „неопанизме“*, Собрание статей, 350.

³⁷ Исти, *Церковь и церковное устройство*, Собрание статей, 333.

³⁸ Исти, *Вселенский Патриарх и Православная Церковь*, Собрание статей, 368.

³⁹ *Истио*, 370.

⁴⁰ *Истио*, 372-373.

месних Цркава широм православне „дијаспоре“.⁴¹ У том контексту, Шмеман је обраћање митрополита Евлогија Цариградској патријаршији 1931. године, видео као преломни моменат, односно искорак из „зачараног круга националних јурисдикција“ и први корак на путу ка остварењу поменутог канонског и еклисиолошког идеала.

Спор у вези са статусом руских црквених структура у Западној Европи битно је утицао на формирање и уобличавање другог концепта „еклисиологије расејања“, чији су главни представници били везани за кругове блиске Архијерејском синоду Руске заграничне Цркве, односно Московској патријаршији. Њихова позиција суштински је била заснована на националном концепту црквеног устројства, што је подразумевало јурисдикцију националних Цркава над сопственим „дијаспорама“. Кључни допринос формулисању оваквог концепта дао је руски канониста Сергије Викторович Троицки, чији су ставови, по овом питању, били и остали референтна база руске канонскоправне мисли у XX и почетком XXI века. На његове аргументе везане за устројство Православне Цркве у расејању, подједнако су се позивали представници Московске патријаршије и Руске заграничне Цркве.

Поменуто аргументацију Троицки је изнео у низу радова, који су настали, делом у периоду када је био стручни консултант за канонскоправна питања Светог синода Српске Цркве (период пре Другог светског рата), а делом у периоду када је сарађивао са Московском патријаршијом и када се оштро противио како „париском“, тако и „карловачком“ расколу (период после Другог светског рата).⁴² Две основне тезе Троицког биле су следеће: инсистирање на националном моделу устројства православних црквених структура у расејању и противљење јурисдикцији Цариградске патријаршије над целокупним православним расејањем.

Троицки принципјелно одбацује тезу „парижана“ о помесном (територијалном) концепту као обавезујућем за организовање Цркве. Територијални модел устројства Цркве, по Троицком, догматски је неправилан, „игнорише нарочиту природу Цркве“ и плод је историјских околности које су настале као последица стварања савеза између државе и Цркве.⁴³ Троицки инсистира на томе да помену-

⁴¹ Управо у овом контексту треба сагледавати редефинисање појединих Шмеманових ставова о улози Цариградске патријаршије у православном расејању, настало у жеку «америчке кризе», 70-их година. У вези са овим од посебног је значаја Шмеманов рад *A Meaningful Storm: Some Reflections on Autocephaly, Tradition and Ecclesiology*, St. Vladimir's Theological Quarterly 15 (1971) 3–27 (превод на српски: А. Шмеман, *Ушраћању за коријењем америчке буре*, превод Амфилохије (Радовић) јеромонах, Теолошки погледи 4 (1974) 236–257).

⁴² С. В. Троицкий, *О юрисдикции Константинопольскаго Патриарха вне границ автокефальных церквей*, Русская мысль, июнь–август (1923) 354–362; *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, Ср. Карловци 1932; *Размежевание или раскол*, Париж 1932; *К вопросу о правах Константинопольскаго Патриарха*, Голос Литовской епархии 4–5 (1934) 35–39; *Папистическая стремления у греков*, Архив за правне и друштвене науке, зборник бр. 93 (1935) 29–35; *Правовое положение Русской Церкви в Югослави*, Белград 1940; *О границах распространения права власти Константинопольской патриархии на „диаспору“*, Журнал Московской Патриархии 11 (1947) 34–45; *Где и в чем главная опасность*, Журнал Московской Патриархии 12 (1947) 31–42; *По поводу неудачной защиты ложной теории*, Журнал Московской Патриархии 12 (1949) 29–40; *Будемь вместе бороться с опасностью*, Журнал Московской Патриархии 2 (1950) 36–50; *Экклезиология Парижскаго раскола*, Вестник Русского Западноевропейского Патриаршего Экзархата 7–8 (1951) 10–33; *О смысле 9-ого и 17-ого канониев Халкидонского Собора*, Журнал Московской Патриархии 2 (1961) 57–65.

⁴³ С. В. Троицкий, *Правовое положение Русской Церкви в Югослави*, 102.

ти концепт црквеног устројства нема „никакво принципјелно догматско значење“, већ представља практичан модел, који се као обавезујући, примењује на традиционално православним просторима.⁴⁴ Територија јесте елемент државе, а не Цркве, и као таква не може бити „у основи католичности“. У основи католичности Цркве јесу њени чланови, а не територија.⁴⁵ Отуда производи тврдња да је национални (персонални) модел устројства Цркве правилнији од помесног. У корист ове тврдње Троицки наводи низ примера из живота ране Цркве.⁴⁶

Одричући помесном моделу црквене организације било какав догматски значај и сводићи га на модел који се из практичних разлога примењује на традиционално православним просторима,⁴⁷ Троицки у потпуности искључује могућност његове примене на просторима изван граница помесних цркава, тј. на просторима православне „дијаспоре“. Поменуто просторе сматра „мисионарском територијом“ на којој не важи уобичајени канонски поредак, те у том контексту инсистирање на помесном концепту црквеног устројства види као препреку мисионарској делатности Цркве. Помесном концепту црквеног устројства на подручју православног расејања директно супротставља право мисије сваке националне Цркве, ван граница својих канонских територија.⁴⁸

На поменутој бази Троицки разматра конкретну ситуацију у Западној Европи, насталу преласком „евлогијана“ под цариградску јурисдикцију 1931. године. Поменути догађај ставља у шири контекст, сматрајући га важном етапом у остварењу пројекта Цариградске патријаршије о стављању целокупне православне „дијаспоре“ под сопствену јурисдикцију, започетог 20-их година XX века. Управо је стварање Руског западноевропског егзархата цариградске јурисдикције било један од повода за настанак бројних студија у којима се Троицки оштро супротставља јурисдикцији Цариградске патријаршије над православним расејањем.

У студији *Размежевание или раскол*, написаној 1932. године поводом стварања Руског егзархата цариградске јурисдикције у Западној Европи, Троицки инсистира на томе да је решење за статус руских западноевропских црквених структура требало тражити у унутарруским црквеним оквирима, без мешања Цариградске патријаршије.⁴⁹ Главна грешка митрополита Евлогија састојала се у одлуци да се потчини

⁴⁴ Исто, 103.

⁴⁵ Исти, *Екклезиология Парижскога раскола*, 25.

⁴⁶ Троицки наводи речи Господа Исуса Христа упућене Апостолима о обавези проповедања и крштавања свих народа (Мт. 28, 19). Истиче да је апостолска проповед имала национални, а не територијални карактер, што се види и из именовања појединих Апостола апостолима појединих народа (нпр. Апостол Петар – Апостол Јудеја; Апостол Павле – Апостол незнабожаца; Апостол Тома – Апостол Индијаца). Наводи 34. апостолско правило у коме се говори о првим епископима сваког народа. – Исти, *Правовое положение Русской Церкви в Югославии*, 102–103; Исти, *По поводу неудачной защиты ложной теории*, 45–46; Исти, *Екклезиология Парижскога раскола*, 26.

⁴⁷ Троицки наводи да је и на традиционално православним просторима могуће одступити од помесног модела и применити национални, када год то захтевају историјске околности, као што је био случај са руским заграничним црквеним структурама на југоистоку Европе. – Исти, *Правовое положение Русской Церкви в Югославии*, 101–102.

⁴⁸ Исти, *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, 26; 28; 47–48; 62; Исти, *По поводу неудачной защиты ложной теории*, 43–44; Исти, *Екклезиология Парижскога раскола*, 20–21.

⁴⁹ Троицки се залаже за формирање самосталног руског западноевропског митрополијског округа на бази *Указа N 362* Московске патријаршије. – С. В. Троицкий, *Размежевание или раскол*, 74–75.

„неруској црквеној власти“.⁵⁰ На тај начин прекинута је органска веза са Руском Црквом и дат додатни аргумент за неканонске тежње Цариградске патријаршије.

У каснијим радовима Троицки одбацује аргументацију по којој се митрополит Евлогије обратио цариградском патријарху на основу посебног апелационог права Цариградске патријаршије, заснованог на 9. и 17. канону Халкидонског сабора. Позива се на коментаре Јована Зонаре, и касније у *Пигалиону*, тврдећи да поменути канони не дају цариградском патријарху право суда у читавој Православној Цркви, већ искључиво на сопственој канонској територији.⁵¹ Са друге стране, одбацује јурисдикцију Цариградске патријаршије над целокупним православним расејањем, засновану на 28. канону Халкидонског сабора. Негира да се спорна синтагма „у варварским крајевима“ односи на све просторе изван граница канонских територија помесних Цркава, стриктно је ограничавајући наредном синтагмом „речених провинција“, односно областима Мале Азије и источног Илирика. На тај начин, констатује Троицки, Цариградска патријаршија је имала јурисдикцију над новокрштеним народима који су гравитирали поменути областима, које су биле под цариградском јурисдикцијом, а не над свим просторима изван граница осталих Цркава. Евентуално давање оваквог права (права јурисдикције над свим просторима ван граница других Цркава – *прим. ауџ. В. П.*) Цариградској патријаршији у V веку било би нелогично, сматра Троицки, имајући на уму да такво право није имала тада прва по части Црква – Римска.⁵²

Коначно, Троицки се осврће и на Шмеманову констатацију о „јерархији части“ у Православној Цркви као исходишту нарочитих права Цариградске патријаршије у односу на остале помесне Цркве. Поредак у диптиху, по Троицком, не доводи у питање равноправност свих патријарашких престола, јер из поменутог поретка не проистичу нарочита права власти, већ искључиво части. Тај поредак није онтолошког карактера, већ историјског, те је отуда промењљив, посебно ако се имају у виду промењене историјске околности у XX веку, у односу на време конституисања поретка Цркава у диптиху.⁵³

Инсистирање на јурисдикционим правима Цариградске патријаршије над свим подручјима изван граница осталих Цркава, по Троицком би значило укидање права на мисионарску делатност свих осталих Цркава, изузев Цариградске.⁵⁴ Такво

⁵⁰ *Исџо*, 100.

⁵¹ Троицки посебно инсистира на томе да се термин „егзарх“, који се помиње у 9. и 17. канону Халкидонског сабора, не односи на патријархе, већ на егзархе трију дијецеза потчињених (28. канон Халкидонског сабора) цариградском патријарху. – Исти, *По поводу неудачной защиты ложной теории*, 32–33.

⁵² Тумачењу 28. канона Халкидонског сабора Троицки је посветио значајан простор у својим радовима. Видети: Исти, *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, 32–39; *О границах распространения права власти Константинопольской патриархии на „диаспору“*, 37–44; *По поводу неудачной защиты ложной теории*, 41–43; *Экклесиология Парижского раскола*, 19–20; *Где и в чем главная опасность*, 39–42.

⁵³ Овакве ставове Троицки износи у раду *Экклесиология Парижского раскола*, писаном 1951. године, као одговор на серију Шмеманових текстова о међуруским црквеним споровима и улози Цариградске патријаршије у њима. Поменути ставовима Троицки имплицира могућност промене поретка у диптиху Православне Цркве и то у корист Московске патријаршије, а на штету Цариградске, што се види из поређења о бројности пастве Цариградске патријаршије у Турској и Московске патријаршије. – Исти, *Экклесиология Парижского раскола*, 29–30.

⁵⁴ Исти, *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, 26–28; 47–48; Исти, *По поводу неудачной защиты ложной теории*, 43–44.

инсистирање, по Троицком, не само што нема канонског основа, већ је демантовано вишевековном праксом у Православној Цркви, по којој све Цркве имају право мисије ван својих граница,⁵⁵ а било би штетно и за ширење Православља имајући на уму умањене духовне и материјалне капацитете Цариградске патријаршије.⁵⁶

Поменути ставови Сергија Викторовича Троицког одлучујуће су утицали на токове еклисиолошке мисли међу представницима Руске заграничне Цркве, посебно после Другог светског рата. Иако је Троицки у поменутом периоду, заступајући ставове Московске патријаршије, био оштар противник постојања Руске заграничне цркве,⁵⁷ његова аргументација везана за основне принципе устројства православних црквених структура у расејању била је општеприхваћена међу представницима Руске заграничне Цркве.⁵⁸

Идеје националног концепта устројства Цркве у емиграцији и противљења јурисдикцији Цариградске патријаршије над православним расејањем чврсто је заступао низ представника Руске заграничне Цркве, међу којима се посебно истичу протојереји Михаило Пољски и Георгије Грабе (потоњи епископ Григорије) и епископ Натанаил (Љвов). У својим радовима, који су најчешће представљали израз полемике са представницима другог правца у руској емиграцији („париско-њујоршка еклисиолошка школа“),⁵⁹ они су, позивајући се на „закон аутокефалије“, истицали право сваке националне аутокефалне Цркве да духовно окормљава своју емиграцију широм васељене.⁶⁰ Национално, а не помесно јединство Цркве, истицано је као приоритетно на просторима православног расејања.⁶¹ У том контексту пра-

⁵⁵ Троицки наводи бројне примере мисионарске делатности Руске Цркве, ван сопствених граница, и чињеницу да руску јурисдикцију над тим областима (нпр. Северном Америком) нико није доводио у питање све до 20-их година XX века. – Исти, *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, 47.

⁵⁶ *Исшо*, 50–51.

⁵⁷ После Другог светског рата, Троицки је, у низу радова, оштро критиковао постојање Руске заграничне Цркве. Посебно детаљну „антикарловачку“ аргументацију изнео је у књизи *О неправде Карловацког раскола*, објављеној 1960. године у Паризу, као одговор на књигу протојереја Руске заграничне Цркве Михаила Пољског *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, објављеној 1948. године у Џорданвилу. На књигу Троицког одговорио је протојереј Руске заграничне Цркве Георгије Грабе књигом *Правда о Русској Цркви на родине и за рубезом (по поводу книги С. В. Троицкого „О неправде Карловацкаго раскола“*, објављеном 1961. године у Џорданвилу.

⁵⁸ Георгије Грабе у књизи *Правда о Русској Цркви на родине и за рубезом* (чији је главни циљ био оповргавање „антикарловачке“ аргументације Троицког), истиче да је управо Троицки „отворио путеве којима је ишла канонска мисао“ представника Руске заграничне Цркве. – Г. Граббе, *Правда о Русској Цркви на родине и за рубезом (по поводу книги С. В. Троицкого „О неправде Карловацкаго раскола“*, Џорданвилл 1961, 4.

⁵⁹ М. Пољский, *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, Џорданвилл 1948; Еп. Натанаил (Љвов), *О судьбах Русской Церкви за границей – ответ священнику о. Александру Шмеману*, Православная Русь, 15–16; 17; 18; 19 (1949) 8–10; 7–8; 7–9; 3–6; М. Пољский, *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, Jordanville 1952; Г. Граббе, *Правда о Русској Цркви на родине и за рубезом (по поводу книги С. В. Троицкого „О неправде Карловацкаго раскола“*), Џорданвилл 1961; Еп. Георгий (Граббе), *К истории русских церковных разделений за границей*, Џорданвилл 1992.

⁶⁰ Протојереј Михаило Пољски истиче да „закон аутокефалије“, почивајући на 34. апостолском правилу, подразумева да свака национална аутокефална Црква „има право и дуг мисије ван својих граница и граница других аутокефалних Цркава и назначења, тамо, својих епископа“, као и строги принцип немешања једне Цркве у послове друге, укључујући у то и немешање у послове мисије коју врши друга Црква. – М. Пољский, *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, 131.

⁶¹ Еп. Натанаил (Љвов), *О судьбах Русской Церкви за границей*, Православная Русь 15–16 (1949) 9–10; М. Пољский, *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, 12.

вљена је разлика између „унутрашњег – националног“ и „спољашњег – свеправославног јединства“ на просторима расејања. Док је за „унутрашње – национално јединство“, на поменути просторима, поред јединства вере било неопходно и административно јединство, дотле је за исказивање „спољашњег – свеправославног јединства“ било довољно само јединство вере.⁶² Из оваквих претпоставки исходио је основни став, који је најбоље био изражен у крилатици „једно Православље – много јурисдикција“.

Са друге стране, поменути представници Руске заграничне Цркве оптуживали су „западноевропске егзархисте“ да су нарушили руско црквено јединство и прихватили власт „туђег патријарха“.⁶³ У оспоравању јурисдикционих права Цариградске патријаршије над православним расејањем, углавном, су следовали аргументацији Троицког.

На основу свега наведеног, може се констатовати да је спор у вези статуса руских црквених структура у Западној Европи одлучујуће утицао на формирање две „еклисиологије расејања“ у руској емиграцији. Поменути еклисиолошки концепти, који су се тицали фундаменталних еклисиолошких питања, одлучујуће су утицали на историјски пут Православне Цркве у расејању, у XX веку.

Литература

- Агеев Д. А. *Экзархат православных русских приходов в западной Европе. Хроника взаимоотношений с Русской Православной Церковью*, Церковно-исторический вестник 12–13 (2005–2006) 5–53.
- Граббе Г., *Правда о Русской Церкви на родине и за рубежом (по поводу книги С. В. Троицкого „О неправде Карловацкаго раскола“)*, Джорданвилль 1961.
- Еп. Георгий (Граббе), *К истории русских церковных разделений за границей*, Джорданвилль 1992.
- Зернов Н., *Русские писатели эмиграции: биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре (1921–1972)*, Boston 1973.
- Каноническое положение Русской православной Церкви за границей*, Париж 1927.
- Карташов А. В., *Практика апелляционного права Константинопольских Патриархов*, Варшава 1936.
- Еп. Натанаил (Львов), *О судьбах Русской Церкви за границей – ответ священнику о. Александру Шмеману*, Православная Русь, 15–16; 17; 18; 19 (1949) 8–10; 7–8; 7–9; 3–6.
- Нивьер А., *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в западной и центральной Европе 1920–1995 – биографический справочник*, Москва-Париж 2007.
- Польский М., *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей*, Джорданвилль 1948.
- Польский М., *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, Jordanville 1952.
- Преподобный Сергей в Париже – история парижского Свято-сергиевского православного богословского института*, С. Петербург 2010.

⁶² М. Польский, *Очерк положения Русского Экзархата Вселенской юрисдикции*, 12.

⁶³ Еп. Натанаил (Львов), *О судьбах Русской Церкви за границей*, Православная Русь 19 (1949) 6.

- Троицкий С. В., *О юрисдикции Константинопольского Патриарха вне границ автокефальных церквей*, Русская мысль, июнь–август (1923) 354–362.
- Троицкий С. В., *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*, Ср. Карловци 1932.
- Троицкий С. В., *Размежевание или раскол*, Париж 1932.
- Троицкий С. В., *К вопросу о правах Константинопольского Патриарха*, Голос Литовской епархии 4–5 (1934) 35–39.
- Троицкий С. В., *Папистическая стремления у греков*, Архив за правне и друштвене науке, зборник бр. 93 (1935) 29–35.
- Троицкий С. В., *Правовое положение Русской Церкви в Югославии*, Белград 1940.
- Троицкий С. В., *О границах распространения права власти Константинопольской патриархии на „диаспору“*, Журнал Московской Патриархии 11 (1947) 34–45.
- Троицкий С. В., *Где и в чем главная опасность*, Журнал Московской Патриархии 12 (1947) 31–42.
- Троицкий С. В., *По поводу неудачной защиты ложной теории*, Журнал Московской Патриархии 12 (1949) 29–40.
- Троицкий С. В., *Будемь вместе бороться с опасностью*, Журнал Московской Патриархии 2 (1950) 36–50.
- Троицкий С. В., *Экклезиология Парижского раскола*, Вестник Русского Западноевропейского Патриаршего Экзархата 7–8 (1951) 10–33.
- Троицкий С. В., *О смысле 9-ого и 17-ого канонів Халкидонского Собора*, Журнал Московской Патриархии 2 (1961) 57–65.
- Шмеман А., *Церковь, эмиграция, национальность*, Собрание статей, Москва 2009, 309–313.
- Шмеман А., *Церковь и церковное устройство – по поводу книги прот. Польского „Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей“*, Собрание статей, Москва 2009, 314–336.
- Шмеман А., *Спор о Церкви*, Собрание статей, Москва 2009, 337–345.
- Шмеман А., *О „неопатризме“*, Собрание статей, Москва 2009, 346–353.
- Шмеман А., *Вселенский Патриарх и Православная Церковь*, Собрание статей, Москва 2009, 364–373.
- Шмеман А., *Эпилог*, Собрание статей, Москва 2009, 374–378.
- Shmeman A., *A Meaningful Storm: Some Reflections on Autocephaly, Tradition and Ecclesiology*, St. Vladimirs Theological Quarterly 15 (1971) 3–27.

Владислав Пузович

*О некоторых экклезиологических темах
в русской богословской мысли XX века*

Резюме: В предлагаемой работе анализируются мнения русских богословов в XX веке относительно экклезиологических вопросов, касающихся понимания единства Церкви и ее организации. Эти вопросы обсуждались в контексте исторических событий, которые способствовали формированию многочисленных русских церковных структур в диаспоре. Среди русских богословов формировались две „экклезиологии расаяния“, в рамках которых упомянутые экклезиологические вопросы понимались по-разному. Эти мнения решительно повлияли на исторический путь Православной Церкви в диаспоре в XX веке.